

Wij versus zij – toen en nu

Marij Leenders - is universitair docent politieke geschiedenis en onderzoeker bij religie-geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen.

'We willen wel vluchtelingen uit Oekraïne maar geen moslims, alleen christenen.' Van deze opmerking van een minister uit een niet nader genoemd Europees land was de VN-Hoge Commissaris voor de Mensenrechten, de in 2016 benoemde Jordaniër Zeid Ra'ad Al Huss, erg geschrokken. Hij noemde dit soort reacties van Europese staatsleiders op de vluchtelingencrisis 'verbijsterend en getuigend van collectief geheugenverlies'. Hij zei: 'Hebben we dan niets geleerd van de geschiedenis? We moeten zo'n moment herkennen en ons niet laten meeslepen'. Dit laat zien wat de rol van historici kan zijn in het huidige vluchtelingendebat: in kaart brengen van patronen in het verleden en de kennis ervan inzetten in discussies over de vluchtelingencrisis nu. Zo lijkt het patroon van het wij-zij denken weer teruggekeerd in het huidige debat. Wat is de historische achtergrond hiervan?

Het proces van staat-en natievorming in de negentiende eeuw is een belangrijke factor geweest in het wij-zij denken. Na de val van Napoleon werden de contouren vastgelegd van de Nederlandse staat zoals die nu is. In 1814 kreeg Nederland een grondwet, waarin onder andere het precieze territorium en de rechten en plichten van de burgers waren vastgelegd. Vreemdelingen hadden dezelfde rechten op bescherming als ingezetenen. Grenscontrole was er nauwelijks – dus in Nederland kon je als vreemdeling of vluchteling gemakkelijk terecht.

De keerzijde was dat je ook aan je lot werd overgelaten. Dus velen van hen waren zwervers of bedelaars die soms in aanraking kwamen met de politie maar verder met rust werden gelaten. Nederland was weliswaar formeel een staat, maar in de praktijk een samenleving die vooral op de lokale gemeenschap was gericht. Hierin kwam eind negentiende eeuw langzaam verandering.

Benadrukken en uitvergroten van 'Wij' versterkt de drang om 'Zij' uit te sluiten.

Met de opkomst van de industrialisatie in de tweede helft van de negentiende eeuw nam de welvaart toe en stimuleerde de Nederlandse staat op allerlei manieren het 'nationale bewustzijn'. Het Algemeen Beschaafd Nederlands en de algemene dienstplicht werden ingevoerd en het spoorwegenet werd uitgebreid. Bovendien creëerde nationale sociale wetgeving een soort vangnet voor de eigen burgers. Van een alleen formeel vastgelegde staat groeide Nederland langzaam uit tot een natie die voor de bevolking ook een gevoelswaarde had.

De complexer geworden samenleving had behoefte aan wetgeving, maar voor wie moest die gelden? Het werd belangrijk vast te leggen wie Nederlander was (burgerschapswetgeving) en wie niet (vreemdelingenwetgeving; paspoorten). Formeel én gevoelsmatig was een duidelijke scheiding ontstaan tussen de rechten van Nederlanders en die van vreemdelingen. En die wetgeving deed haar werk in de jaren dertig, toen grote aantallen vluchtelingen tevergeefs aan de Nederlandse poort klopten.

De VN-commissaris refereerde aan de jaren dertig en aan het vluchtelingenbeleid van toen. In het Nederlandse beleid van die jaren was het wij-zij denken een wezenlijke factor. Benadrukken en uitvergroten van 'Wij' versterkt de drang om 'Zij' uit te sluiten.